

що правопорядок є «спутником», фактором та умовою цивілізованого життя людей, і через суспільно-просторове буття самої людини виникає і стверджується там, де відбувається її суспільна життєдіяльність.

Ключові слова: право, правопорядок, права людини, громадянське суспільство, держава, Конституція України.

Подорожная Т. С. Право человека на правопорядок

В статье рассмотрено право человека на правопорядок, который является основой взаимоотношений всех членов общества, в том числе и отношений между государством и лицом. Отмечено, что правопорядок существует как самостоятельный и самодостаточный социально-правовой феномен, как правовая реальность, действующая на поведение людей в процессе правовой жизни общества. Отмечается, что влияние гражданского общества пронизывает фактически все стороны и стадии обеспечения упорядоченности общественной жизнедеятельности, но наиболее значимым представляется его роль в выработке социальных представлений о том, каким именно должен быть этот порядок, и в формировании стандартов этого порядка. На основании анализа сделан вывод, что правопорядок является «спутником», фактором и условием жизни людей, и через общественно-пространственное бытие самого человека возникает и утверждается там, где происходит его общественная жизнедеятельность.

Ключевые слова: право, правопорядок, права человека, гражданское общество, государство, Конституция Украины.

Podorozhna T. The human right to order

The article deals with the human right to order, which is the basis of relations between all members of society, including the relationship between state and individual. Indicated that law and order exist as an independent and self-sufficient social and legal phenomenon as legal reality formed there and acts on behavior in the legal society. It is noted that the influence of civil society permeates virtually all aspects and stages of software ordering of public life, but nayznachusishoyu seen its role in producing social ideas about how it should be the order, and in shaping the standards that order. The analysis concluded that the rule of law is a «companion» factor and condition of civilized human life, and a socio-spatial being the person allegedly arises where there is its social activity.

Key words: law, order, human rights, civil society, the state, the Constitution of Ukraine.

УДК 342.7

*В'ячеслав Юрійович Пряміцин,
аспірант Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

**СУБ'ЄКТИ ГАРАНТУВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ
В УКРАЇНІ**

Права людини в демократичній правовій державі виступають формою інституціоналізації свободи, тому в умовах сучасних глобалізаційних процесів і проведених державно-правових реформ наукове дослідження гарантування права на вищу освіту набуває особливої актуальності та значущості. Це пов'язано з тим, що воно є умовою формування інноваційної економіки, фундаментом ефективної держави, заснованої на громадянській активності її громадян.

Метою дослідження є аналіз гарантування реалізації права людини на вищу освіту, виявлення усіх суб'єктів гарантування та їх прав, обов'язків і можливостей щодо гарантування.

Дослідження гарантування права на освіту здійснювали як вітчизняні (Р. Валесев, Л. Ковальчук, М. Курко, О. Мельничук, Н. Петрецька, К. Романенко, Р. Шаповал), так і іноземні вчені (Т. Петросян, С. Серьогіна, К. Чугунова).

Проте в Україні не було проведено дослідження вітчизняного комплексу гарантій права на вищу освіту, яке автор планує розпочати з дослідження суб'єктів гарантування права на вищу освіту.

Дослідження гарантій права на вищу освіту необхідно розпочати з розуміння гарантій прав людини загалом. Проте розуміння гарантій прав людини вітчизняними та зарубіжними науковцями доволі сильно різняться і визначаються як «умови, засоби і способи суспільства та держави і похідних від неї інститутів влади, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону та захист прав і свобод» [1, с. 69]; «сукупність соціально-економічних, політичних, юридичних, моральних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особи для здійснення своїх прав, свобод та інтересів» [2, с. 17]. Щодо гарантій права на освіту О. Мельничук їх визначає як сукупність об'єктивних і суб'єктивних загальносоціальних умов і правових засобів, що забезпечують реалізацію, захист та охорону права на освіту [3, с. 272].

На нашу думку, гарантії права на вищу освіту – це забезпечена інститутами держави та громадянського суспільства сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, соціально-економічних, політичних, організаційних та юридичних принципів, інструментів, інститутів, умов, засобів, способів, прийомів та методів реалізації права людини на вищу освіту, які направлені на забезпечення та охорону цього права та на усунення можливих причин і перешкод його здійснення задля перетворення права людини на вищу освіту в життя.

На думку К. Романенко, «право на освіту є юридичною та соціальною реальністю лише в міру того, наскільки воно гарантоване суспільством з точки зору закону та реальних соціальних ресурсів» [4, с. 14]. Право на вищу освіту реалізується саме в конкретних діях його суб'єктів. На нашу думку, право на вищу освіту потрібно розуміти не тільки як міру можливої поведінки здобувачів вищої освіти (як у теорії права розуміється право особи), а також як міру дозволеної поведінки та міру належної поведінки усіх інших суб'єктів правовідносин у сфері вищої освіти, які повинні здійснювати реалізацію та забезпечення права на вищу освіту, що і є головними гарантіями права на вищу освіту.

Міра дозволеної поведінки повинна передусім розглядатися щодо таких суб'єктів: адміністраторів вищої освіти (державних службовців, керівників вищих навчальних закладів, керівників кафедр і факультетів) і науково-педагогічного персоналу, громадських організацій, засобів масової інформації та інших інститутів громадянського суспільства.

Конкретна дозволена поведінка повинна бути передбачена в Законі України «Про вищу освіту» або в інших законодавчих актах, а також кожен вищий навчальний заклад повинен прописати права та обов'язки усіх учасників освітнього процесу та врегулювати всі правовідносини між ними.

Міра належної поведінки стосується усіх суб'єктів правовідносин у сфері вищої освіти, але задля ефективного гарантування права на вищу освіту конкретна належна поведінка повинна бути встановлена стосовно державних органів, які повинні забезпечувати право людини на вищу освіту. Нині – це органи, на які законодавством покладено завдання забезпечення цього права: Міністерство освіти і науки України, Український центр оцінювання якості освіти, Національне агентство забезпечення якості вищої освіти, Державна інспекція навчальних закладів.

Крім цього, це вищі органи державної влади: уряд, глава держави та парламент. Верховна Рада України формує державну політику в сфері вищої освіти через законотворчу діяльність, створює фінансову основу діяльності вищих навчальних закладів шляхом прийняття Закону про державний бюджет, проводить контроль за забезпеченням прав людини через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та безпосередньо через депутатські запити до органів та установ, що забезпечують право людини на вищу освіту.

Президент України здійснює безпосередній вплив на реалізацію аналізованого права через видання актів, які забезпечують розвиток правовідносин у сфері вищої освіти, наприклад, укази Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926/2010 «Про заходи щодо забезпечення розвитку освіти України» [5], від 25 червня 2013 р. № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [6]. Також глава держави здійснює свій опосередкований вплив на реалізацію та захист права на вищу освіту через ветовання законів, прийнятих Верховною Радою України, якщо вважатиме, що вони порушують це право, та через свій вплив на Кабінет Міністрів України, зупиняючи дію його актів та проводячи спільну політику з органами виконавчої влади щодо гарантування права на вищу освіту.

Кабінет Міністрів України у складі міністерств, які повинні забезпечувати конкретні права здобувачів вищої освіти та науково-педагогічного персоналу вищих навчальних закладів, здійснює безпосереднє керування сферою вищої освіти, забезпечує організаційно-правове та матеріально-фінансове підґрунтя реалізації права на вищу освіту.

На нашу думку, оскільки одним із основних завдань вищої освіти в Україні на сьогодні є розвиток конкурентоспроможності держави та ефективності національної економіки на міжнародній арені, то необхідно провести реформу вищих центральних органів виконавчої влади в Україні та, скориставшись досвідом передових європейських країн (у Великій Британії – Міністерство освіти та Міністерство у справах підприємництва, інновацій та професійної освіти; в Іспанії – Міністерство освіти, культури і спорту та Міністерство науки і інновацій; у Франції – Міністерство національної освіти та Міністерство вищої освіти і наукових досліджень) [7, с. 321] та виокремити Міністерство вищої освіти, науки та інноваційного розвитку, що зможе якраз за допомогою розвитку вищої освіти забезпечити інтелектуальний базис економічного та культурного розвитку нашої країни.

На думку М. Курко, до суб'єктів гарантування входять державні органи, органи місцевого самоврядування та вищі навчальні заклади [8]. Р. Шаповал виокремлює ще й інституції громадянського суспільства [9], до яких ми відносимо громадські об'єднання освітнього та правозахисного спрямування, засоби масової інформації, професійні спілки та студентські профспілки, об'єднання випускників певного вищого навчального закладу, органи громадського самоврядування та студентського самоврядування вищого навчального закладу, об'єднання професіоналів певної галузі, студентські організації тощо.

Також окремо варто виокремити міжнародні та закордонні організації, цілями яких є побудова правової держави та громадянського суспільства в Україні, що здійснюють свій вплив саме на сферу вищої освіти. Ще одним суб'єктом гарантування права на вищу освіту в умовах інтеграційних процесів є між-

народні та закордонні організації, що фінансують та здійснюють організаційно-методичну допомогу всім суб'єктам правовідносин у сфері вищої освіти. Прикладом може слугувати експеримент по здачі зовнішнього незалежного оцінювання для вступу на магістратуру бакалаврами спеціальності «034 Право» в 2016 р., яке було організовано та профінансовано за підтримки Організації з безпеки та співробітництва Європи.

Ще одним суб'єктом гарантування та впливу на право на вищу освіту можуть виступати громадські організації, які можуть як безпосередньо впливати на здобуття вищої освіти, виступаючи як незалежні установи оцінювання та забезпечення якості вищої освіти, так і опосередковано при проведенні спільних проектів чи захисту прав здобувачів вищої освіти.

Громадські організації можуть займатися розвитком якості та рівноправності вищої освіти й науки та справедливого доступу до них, що забезпечуватиме ефективні та актуальні результати вищої освіти; проводити та розробляти комплексні системи досліджень, моніторингів, аналітики у сфері вищої освіти та науки задля реалізації права на вищу освіту. Вони займаються підвищенням потенціалу викладачів через покращення умов у сфері підготовки до викладацької діяльності, розширення і збільшення якості можливостей освіти та формування мережі фахівців, рівень знань і методи діяльності яких відповідають оптимальній міжнародній практиці. Можуть безпосередньо забезпечувати здобуття вищої освіти студентами через проходження на їх базі стажувань і практики, розробки та проходження масових онлайн-курсів (Prometeus, Coursera), які вже зараз провідні українські університети використовують як частину навчального плану.

Варто також скористатися досвідом передових і найбільш фінансово успішних вищих навчальних закладів Європейського Союзу та США, так званих «підприємницьких університетів», які активно співпрацюють із такими громадськими організаціями, як асоціації випускників. Асоціації випускників, при вдалому правовому врегулюванні їх статусу, можуть фінансово підтримувати свої альма-матер, проводити спільні наукові розробки та бізнес-проекти, впливати на якість надання освітніх послуг через передачу свого професійного досвіду здобувачам вищої освіти у навчальному процесі, організовуючи навчальну практику та стажування здобувачів, а також беручи участь у роботі Державних екзаменаційних комісій із захисту дипломних проектів.

Важливим є поширення засобами масової інформації даних щодо можливостей отримувати якісну та справедливу освіту протягом всього життя як на теренах України, так і за кордоном. Подання неупередженої та достовірної інформації надасть абітурієнтам можливість вибору саме якісної вищої освіти і спровокує вищі навчальні заклади до активного вдосконалення своєї діяльності, покращення навчального процесу, захисту прав студентів, забезпечення працевлаштування випускників.

Також необхідним є проведення журналістських досліджень і розслідувань щодо реалізації права на вищу освіту, порушення конкретних складових цього права, як-то телевізійна програма «Ревізор», що досліджує та висвітлює рівень забезпечення харчування у вищих навчальних закладах, який на сьогодні межує із порушенням прав людини на здоров'я, а також висвітлення корупційних правопорушень адміністраторів вищої освіти, як-то сайт profrights.org, який проводить моніторинг порушень прав викладачів і студентів. У цьому випадку важливим є також ефективне реагування відповідних державних органів на виявлені засобами масової інформації порушення права на вищу освіту, але навіть без державного реагування забезпечуються право абітурієнтів на достовірну інформацію про вищий навчальний заклад і, відповідно, можливість обрати якісну вищу освіту.

Досі в Україні не забезпечено участь роботодавців у реалізації права на вищу освіту, про що свідчить навіть мізерний відсоток навчання студентів за кошти юридичних осіб. На нашу думку, необхідно законодавчо змінити структуру участі та впливу роботодавців на підготовку фахівців, тобто залучити їх до моніторингу вищих навчальних закладів, забезпечити участь у навчальному процесі, їх вплив на формування навчальних планів та участь у розробці та реалізації дипломних проектів випускників. Саме це дасть змогу адаптувати вищу освіту до умов ринкової економіки, забезпечить вищі навчальні заклади необхідним фінансуванням і забезпечить найкращих випускників успішним працевлаштуванням.

Проте основним суб'єктом гарантування реалізації права на вищу освіту ми пропонуємо вважати самих здобувачів вищої освіти, які окрім безпосереднього здобуття вищої освіти наділені комплексом можливостей впливу на реалізацію свого права на вищу освіту. Участь здобувачів вищої освіти в забезпеченні свого права на вищу освіту може відбуватися через такі інституції:

- участь у робочих групах із розробки нормативно-правових актів на рівні Міністерства освіти і науки України, вищих навчальних закладів;
- участь у роботі державних органів, передусім у системі забезпечення якості вищої освіти, наприклад, у Національному агентстві забезпечення якості вищої освіти та в його експертних радах;

- вплив на розробку системи якості вищої освіти в своєму вищому навчальному закладі через подання відповідних пропозицій адміністрації;
- вплив здобувачів на працевлаштування шляхом самоорганізації та співпраці з вищим навчальним закладом, а також співпраця з роботодавцями;
- участь у студентському самоврядуванні та вплив через механізми, що передбачені Законом України «Про вищу освіту», на прийняття рішень вищим навчальним закладом щодо усіх питань студентства;
- організація спілок випускників та їх вплив на процес навчання і працевлаштування;
- участь в управлінні вищим навчальним закладом, факультету, кафедри через участь в їх виборних органах управління, таких як вчена рада;
- проведення спільних наукових досліджень із викладачами, науковцями та практиками, участь у наукових гуртках та юридичних клініках.

Відносно здобувачів вищої освіти зазначена нами належна поведінка проявляється у затребуваності ними отримати конкретні знання, вміння та навички, що сприятимуть його компетентності у сфері, що вони опановують, яке відповідає вимогам, які ставить перед ними той, хто фінансує здобуття ними вищої освіти, тобто вимоги до випускників, що ставляться державою, економічними суб'єктами та суспільством загалом. Варто зазначити, що відповідальність перед державою несуть не тільки здобувачі вищої освіти, які навчаються за кошти державного чи місцевого бюджету, а й ті здобувачі, що навчаються за кошти фізичних чи юридичних осіб, оскільки держава загалом надає всім громадянам це право згідно зі ст. 4 Закону України «Про вищу освіту» передусім через створення всієї системи вищої освіти та правового, економічного та соціального базису для функціонування вищих навчальних закладів [1].

Отже, основними суб'єктами гарантування реалізації права на вищу освіту ми вважаємо органи державної влади (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство освіти і науки України, Український центр оцінювання якості освіти, Національне агентство забезпечення якості вищої освіти, Державна інспекція навчальних закладів), інститути громадянського суспільства (громадські об'єднання освітнього та правозахисного спрямування, засоби масової інформації, професійні спілки та студентські профспілки, об'єднання випускників певного вищого навчального закладу, органи громадського самоврядування та студентського самоврядування вищого навчального закладу, об'єднання професіоналів певної галузі, студентські організації), міжнародні й закордонні організації, роботодавці, навчальні заклади та самого здобувача вищої освіти.

Аналізуючи Закон України «Про право на вищу освіту», можна сказати, що студент має достатньо прав, щоб не бути обмеженим у своїх можливостях. Людина, що навчається у вищому навчальному закладі, повинна усвідомити повноту своїх прав і вміти ними користуватися. Студент – це повноправний член суспільства, якому тільки цим Законом передбачено п'ятнадцять прав і два обов'язки. Залишається тільки їх знати та вміти їх захистити у конкретних ситуаціях. На нашу думку, у Законі України «Про вищу освіту» є достатньо пунктів, що дають змогу задовольнити хоч і не всі, але основні потреби здобувача вищої освіти. Однак крім конкретного переліку прав та юридично закріплених гарантій необхідно, щоб усі вказані суб'єкти гарантування права на вищу освіту виконали всі надані їм права, повноваження та обов'язки. Саме виконавши ці умови, можна буде говорити про реальне забезпечення права на вищу освіту.

Для того щоб реально забезпечувати та захищати своє право на вищу освіту здобувачі повинні знати та розуміти весь юридичний зміст своїх освітніх прав, бути обізнаними в гарантіях реалізації та захисту їх права на вищу освіту. На нашу думку, це повинно забезпечуватися вищими навчальними закладами шляхом введення на першому семестрі навчання навчальної дисципліни «Освітнє право» або проведенням низки лекцій-тренінгів щодо прав та можливостей здобувачів вищої освіти з залученням до освітнього процесу представників громадськості та правозахисників. Крім цього, необхідно організувати роз'яснювальну роботу серед абітурієнтів щодо їхніх прав як вступників. Можливо, ввести у випускних класах цикл тренінгів щодо їх прав, які їм проводитимуть представники Центру оцінювання якості освіти або правозахисні чи освітні громадські організації.

Використані джерела

1. *Про вищу освіту* : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37–38. – Ст. 2004.
2. *Про заходи щодо забезпечення розвитку освіти в Україні* : Указ Президента України від 30 вересня 2010 р. № 926/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 75. – Ст. 2659.
3. *Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні* на період до 2021 року : Указ Президента України від 25 червня 2013 р. № 344/2013 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 50. – Ст. 1783.
4. *Курко М. Н.* Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні : монографія / М. Н. Курко. – Харків : Вид-во Харківського національного ун-ту внутр. справ, 2010. – 376 с.
5. *Магновський І. Й.* Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Магновський Ігор Йосипович. – Київ, 2003. – 221 с.

6. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Мельничук Ольга Федорівна. – Київ, 2015. – 459 с.

7. Романенко К. М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Романенко К. М. – Харків, 2008. – 20 с.

8. Хазов Е. Н. Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина в России: теоретические основы и проблемы реализации : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Хазов Евгений Николаевич ; Моск. ун-т МВД России. – М., 2011. – 64 с.

9. Шаповал Р. В. Освітня діяльність в Україні: адміністративно-правове дослідження : монографія / Р. В. Шаповал. – Харків : Золота миля, 2011. – 347 с.

Пряміцин В. Ю. Суб'єкти гарантування реалізації права на вищу освіту

У статті досліджуються гарантії права на вищу освіту. Визначені основні суб'єкти гарантування реалізації права на вищу освіту, розкрито їх повноваження. Наведені способи вдосконалення гарантування права на вищу освіту основними суб'єктами.

Ключові слова: право на вищу освіту, гарантії, суб'єкти гарантування.

Прямыцын В. Ю. Субъекты гарантирования реализации права на высшее образование

В статье исследуются гарантии права на высшее образование. Определены основные субъекты обеспечения реализации права на высшее образование, раскрыты их полномочия. Приведены способы совершенствования обеспечения права на высшее образование основными субъектами.

Ключевые слова: право на высшее образование, гарантии, субъекты гарантирования.

Pryamitsyn V. Subjects guaranteeing the realization of the right to higher education

The article deals with guarantees the right to higher education. Determined the basic subjects of the guarantee of the right to higher education, revealed their powers. Listed ways of improving the guarantee of the right to higher education in basic subjects.

Key words: law on higher education, guarantees, guaranteeing subjects.

УДК 340.153; 340.13/14; 321(091)(4/9); 34(091)(4/9)

*Євген Вікторович Ромінський,
науковий співробітник відділу
історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**ПАМ'ЯТКИ ПРАВА
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПРОТОДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ
V ст. – третьої чверті X ст.**

Почати слід із пояснення назви статті. Нею ми продовжуємо цикл публікацій, присвячених пам'яткам права Давньої Русі княжої доби (X–XIV ст.) [1]. Використання терміна «русь» у будь-якому значенні для цієї доби є вельми спірним. Досі в науці немає єдності щодо як походження слова, так і власне того, що воно в названу добу позначало. Крім того, доба, відома також як племенна, оскільки саме про «племена» як певні об'єднання слов'ян написано у так званій «Повісті временних літ», не може бути отожднана лише з «руссю», незалежно від того, вкладаємо ми в це слово значення територіальне, антропологічне чи політичне. За цих умов слід піднятися на більш загальний щабель конкретизації та оглянути загалом племена східних слов'ян з погляду розвитку їх права та створення ними певних правових пам'яток.

Відразу слід дати відповідь на запитання про саму потребу у висвітленні названого вище кола пам'яток, адже головний інтерес нашого дослідження становлять саме пам'ятки права Давньої Русі княжої доби (X–XIV ст.), тобто пов'язані з певними процесами становлення і розвитку правових пам'яток державного утворення з центром у Києві, відомого за межами самого цього утворення переважно під назвою Русі. Почати слід із проблематики міжнародних договорів Візантії та Русі. Хоча вони укладалися київськими князями, але охоплювали, власне, інтереси досить широкого кола східнослов'янських спільнот, що перебували у певній залежності від Києва. Відповідно, відкритим є і питання впливу окремих місцевих правових традицій на формування текстів цих договорів. Тому розглядати їх слід саме в загальному комплексі східнослов'янського державно-правового спадку, а не лише в контексті киево-руського державного утворення. У цьому питанні ми загалом відходимо від існуючої традиції, в якій цей самий спадок розглядається переважно в контексті формування так званої Київської Русі [2]. Далі слід зупинитися на самій проблематиці відомостей про правові пам'ятки як ранньої Русі, так і східнослов'янських земель загалом у контексті пізніших пам'яток, поява яких впевнено датується, власне, X–XIV ст.